

**Alois Jirásek:
Staré pověsti české
(1894)**

Ladislav Futtera

Lektorovali:

PhDr. Eduard Burget, Ph.D.,
ÚČL AV ČR, Praha

PhDr. Martin Formánek, Ph.D.,
Gymnázium Evolution Jižní Město, Praha

Vydávání *České knihnice* podporuje Akademie věd ČR
jako součást programu Strategie AV21.

Verze publikace: **VIII/2020**

Volně ke stažení na:
www.kniznice.cz

Vydal
Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i.,
Na Florenci 1420/3, 110 00 Praha 1,
www.ucl.cas.cz,
v Praze roku 2020
jako 34. svazek edice *Seminář České knihnice*.
Redigovala Petra Hesová.

© Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., 2020
Edici *Seminář České knihnice* řídí Robert Kolár.

Semináře České knihovny přináší komentáře k jednotlivým svazkům vydaným v ČR. Jsou určeny studentům vysokoškolských a středoškolských literárních seminářů, resp. jejich vyučujícím. Komentáře, jejichž rozsah je mezi 10 a 20 stranami, jsou založeny na rozboru konkrétních textů pocházejících obvykle z uceleného souboru (tj. jedné sbírky, jednoho dramatu apod.). Struktura *Seminářů* kopíruje strukturu ústní maturitní zkoušky z češtiny (literárněhistorický kontext díla, literární žánr, kompozice, témata, čas a prostor, vypravěč / básnický subjekt, jazyk, styl a básnické prostředky).

Semináře navazují na publikace *Rozumět literatuře*, *Česká literatura 1945–1970*, *Český Parnas* nebo *Slovník básnických knih* vzešlé z Ústavu pro českou literaturu AV ČR. Chtějí poskytnout výchozí materiál k dalšímu zpracování (konkrétní vyučovací hodina, seminární práce apod.).

Semináře jsou posuzovány dvěma lektory (teoretikem a praktikem) a redakčně zpracovány.

Alois Jirásek: Staré pověsti české (1894)

Jiráskův soubor českých národních pověstí *Staré pověsti české* v edici *Česká knižnice* vyšel poprvé roku 2001, podruhé, v přehlédnutém vydání, roku 2019. *Seminář České knižnice* se zaměří na pověst *O Libuši* z tohoto souboru. Jedná se o text reprezentativní jak z hlediska autorské poetiky a stylu *Starých pověstí českých*, tak i s ohledem na dobový kontext ztvárnění motivů z českého dávnověku v české kultuře sklonku 19. století.

Kontext autorovy tvorby

Alois Jirásek (1851–1930) zasvětil takřka celé své rozsáhlé prozaické dílo české minulosti. Jiráskovo úmrtí bylo vnímáno jako konec epochy národní emancipace, jež vyústila ve vznik samostatného Československa v říjnu 1918 (Šámal et al. 2018: 275–276). Ostatně teprve po polovině 19. století, v době Jiráskovy školní docházky, se ve školní výuce trvale zabydlela koncepce českých dějin Františka Palackého. Tedy dějiny vyprávěné na primárně etnickém, nikoliv již zemském principu (výstižně vyjádřené titulem Palackého monumentálního díla *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*, podtrhl L. F.), dějiny svěbytného českého etnika s vlastním jazykem a kulturou, jehož údělem je „stýkání a potýkání“ s německými sousedy. Světlá místa těchto dějin se kryjí s rozmachem českého státu, české etnicity či českojazyčné kultury, jako jsou období přemyslovského království či husitství (Graus 1969: 841).

Jirásek, sám středoškolský učitel dějepisu v Litomyšli a Praze, svým rozsáhlým beletristickým dílem Palackého koncepci českých dějin podpořil a dále ji rozvíjel v rozsáhlých freskách s husitskou tematikou, k níž se opakovaně vracel (např. románová trilogie *Mezi proudy* [1887–1890]), v kritickém pohledu na dobu pobělohorskou (román *Temno* [1915]), i v dílech věnovaných novějším dějinám a raným fázím národního obrození (např. pentalogie *F. L. Věk* [1888–1906]) (Janáčková–Komárek 2019: 281). V době vrcholu Jiráskovy

tvorby v osmdesátých letech 19. století se přitom výklad českých dějin začal stávat předmětem odborných diskusí. Roku 1886 Tomáš Garrigue Masaryk, tehdy profesor filosofie na české Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze, uveřejnil se svými spolupracovníky v časopise *Athenaeum* sérii článků, které zpochybňovaly pravost *Rukopisů královédvorského a zelenohorského (RKŽ)*, údajných nejstarších památek staročeské literatury. Tato „staročeská“ falza přitom dosud sloužila jako garance kulturní vyspělosti a kontinuity českého národa (Dobiáš 2010: 233–251).

Staré pověsti české tak lze vnímat jako jednu z reakcí na zpochybnění tohoto historického ukotvení českého národa. Zatímco Masaryk v této situaci ve filosofické stati *Česká otázka* (1895) rovněž v návaznosti na Palackého nově promýšlel smysl českých dějin, Jirásek se o pouhý rok dříve obrátil na zcela odlišné publikum a českou minulost provázal s žánrem pověsti. Tento krok Jiráskovi umožnil český dávnověk, nahlížený doposud pod vlivem *RKŽ*, vyvázat z tlaku na historičnost a historickou věrnost podání.

Ačkoliv *Staré pověsti české* cílily zvláště na mládež, cestu ke knize si záhy našly i široké lidové čtenářské vrstvy. Díky promyšlené kompozici, jež přístupnou formou nabídla ucelenou syntézu historických pověstí ze slavné národní minulosti, soubor v oblíbě překonal konkurenční sbírky pověstí, jak místně orientované *Pražské pověsti a legendy* Josefa Svátka (1883), tak i *Historické pověsti lidu českého* (1894) Augusta Sedláčka, jež byly určeny spíše vzdělanému čtenáři (Janáčková—Komárek 2019: 283–284).

Staré pověsti české coby školní četba ovlivnily generace čtenářů a staly se závazným, kanonickým zdrojem představ o českém dávnověku a národních mýtech. Tuto pozici si udržely do současnosti. Vždyť kněžna Libuše v hravě parodických *Opráscích sčeskí historje* ve věšteckém vytržení (způsobeném konzumací halucinogenních hub) předvádí totéž rozmáchlé gesto jako na doprovodné ilustraci Věnceslava Černého ke *Starým pověstem českým* (Jaz 2014: 3). Lze totiž oprávněně předpokládat, že výjev si prostřednictvím *Starých pověstí českých* zpřítomní skoro každý.

Literární druh a žánr

Většina Jiráskova díla náleží k žánrům historické prózy. *Staré pověsti české* patří k nemnoha Jiráskovým dílům psaným pro mládež a jsou jeho jedinou sbírkou pověstí. Jejich vydání se navíc časově překrývá s rozpadem trhu s triviální literaturou (většinou s hrůzostrašnými strašidelnými a rytířskými příběhy), jež byly ve formě tzv. knížek lidového čtení rozšiřovány na trzích a jarmarcích. Jejich místo zaujaly žánry (velko)městské populární kultury, např. detektivka (Machek 2017: 35–36), ale právě i sbírky pohádek a pověstí.

Pověst je epický žánr typický pro ústní lidovou slovesnost, a jak upozornil Pavel Šidák, může se úzce prolínat s mýtem a legendou. Zatímco mýtus vypráví o počátku věcí, světa a člověka a ze své podstaty stojí nad dějinami, pověst bývá navzdory fantastickému zabarvení ukotvená v historickém čase, referuje ke konkrétním místům či historickým osobám. Při konstruování obrazu českého dávnověku se *Staré pověsti české* hranici pověsti a mýtu výrazně blíží (Šidák 2013: 149). Naopak přechodná hranice mezi pověstí a legendou, tj. vyprávěním o životě světce a jeho posmrtných zázracích, ve sbírce s výjimkou *Praporec svatého Václava* schází (Janáčková—Komárek 2019: 284).

Pověst tak již z hlediska definice žánru místo historické věrnosti a realističnosti klade do popředí fantazii a akt vyprávění, tradování ústně předávané látky, jež je s časovým odstupem zpísemněna a uchována pro budoucnost. Jirásek sám tento proces zachytil v dramatu *Lucerna* (1905), když mlynář zaznamenává do kroniky „staré proroctví [...], aby ostalo pro paměť“ (Jirásek 2005: 7; Fránek 2019).

Jirásek pojmem „pověsti české“ rozuměl ve shodě s Palackým historické pověsti spjaté s českým etnikem, respektive s českou státností. V souboru jsou tak ve výrazné menšině zastoupeny pověsti regionálního a místního charakteru. Jejich výběr je přitom promyšleně podřízen Jiráskem zastávané dějinné koncepci. Pověsti *Kutnohorští*

havíři, *Růžový palouček* či *Boží soud* z různých úhlů pohledu ilustrují nespravedlnost vůči poddaným za vlády Vladislava Jagellonského, nekatolíkům za třicetileté války a Chodům v době pobělohorské. Vůbec zde nenalezneme pověsti erbovní. Nepřekvapivě zde absentují též pověsti jiných etnik obývajících české země (např. v německém prostředí mimořádně oblíbená látka o Krakonošovi/Rýbrcoulovi), ovšem s jednou podstatnou výjimkou: V rozsáhlém souboru staropražských pověstí je značná pozornost věnována pražským Židům a židovskému ghettu. Integrační potenciál pak sledují moravské „národní“ pověsti *O králi Svatoplukovi* a *O králi Ječmínkovi*, stejně jako zpracování slovenské jánošíkovské látky.

Závěrečný oddíl pak opouští žánr pověsti, neboť shrnuje několik proroctví, tedy předpovědí budoucnosti. Tento žánr se objeví i v úvodních částech knihy v souvislosti s kněžnou Libuší. Všechna tato proroctví, ač některá z nich úzce provázána s místními pověstmi, sledují záměr podat výpověď o budoucnosti etnika a země jako celku. Proroctví se okrajově vyskytují i v rámci několika dalších pověstí (např. zkáza Prahy, před níž v první části textu *O staré Praze* varuje hvězdář Karla IV. [Jirásek 2019: 139]).

Kompozice díla

Staré pověsti české otevírá dedikace Jiráskovu příteli, moravskému národopisci Františku Bartošovi (1837—1906). Vlastní text souboru je rozčleněn do tří nestejně rozsáhlých oddílů. Původním záměrem autora i nakladatele bylo zpracovat pouze bájně příběhy o počátcích českého státu od příchodu praotce Čecha po vládu historicky nedoložených přemyslovských knížat, jež zmiňuje Kosmova *Kronika Čechů* (*Chronica Boemorum*). Ty ve výsledné práci tvoří první z oddílů, nazvaný rovněž *Staré pověsti české*. Až v průběhu příprav došlo k rozhodnutí pokračovat v psaní dalších příběhů, jež byly soustředěny do druhého, nejrozsáhlejšího oddílu *Pověsti doby křesťanské*. Chronologicky jsou zahájeny slovanskou misí na Velké Moravě a příběhem

o Juraji Jánošíkovi dovedeny až po počátek 18. století. Soubor zakončuje nevelký oddíl *Ze starobyklých proroctví*. Každý z těchto oddílů je uvozen krátkým básnickým mottem — jedná se o citát z biblického žalmu a poté již o verše básníků 19. století, Jaroslava Vrchlického a Karla Jaromíra Erbena. Za mottem následuje krátký úvod, stylizovaný jako promluva vypravěče, jenž zve k další četbě (Janáčková—Komárek 2019: 298). Výsadní postavení zaujímá kapitola *O staré Praze z Pověstí doby křesťanské*, jež je členěna na dalších osm podkapitol a jako jediná dílčí kapitola je také uvozena básnickým mottem, verši Svatopluka Čecha.

Originalita této kompozice vyvstane ze srovnání s konkurenčními *Historickými pověstmi lidu českého* Augusta Sedláčka. Sedláček se pokusil k týmž látkám přistoupit vědecky, zbavit je novodobých literárních nánosů a strukturovat podle jejich vzniku. Pověst o Libuši se proto ocitla mezi pověstmi z 11. století, kdežto příběh o Ctiradovi a Šárce z dívčí války až v oddílu pověstí ze 13. a 14. století (Sedláček 1972: 77—80). Jirásek naopak k látkám přistoupil s uměleckými, nikoliv vědeckými ambicemi. Pokusil se o syntézu z více zdrojů, přičemž se nevyhýbal ani pramenům, o nichž bylo známo, že se staršími látkami zacházely svévolně (např. *Kronika česká* Václava Hájka z Libočan z roku 1541) (Janáčková—Komárek 2019: 287). Především ale neřešil chronologii vzniku jednotlivých pověstí, nýbrž je řadil na základě toho, do jaké doby se příběh hlásí. Výsledkem pak je na rozdíl od Sedláčkova souboru izolovaných textů vzájemně provázaný celek, jenž vybízí ke kontinuální četbě.

Rovněž kompoziční výstavba *Starých pověstí českých* je podřízena českému národnímu programu. V podstatě totožnou kompozici, tedy vyprávění o (mytické) národní minulosti, jež přerůstá ve vidinu nadějeplné budoucnosti, můžeme nalézt rovněž v Erbenově básnické sbírce *Kytice* (1853) a ve Smetanově cyklu symfonických básní *Má vlast* (1874—1879). Zatímco Erbenův pohled do minulosti začíná na „dávné mohyle“ a vrcholí v závěrečné *Věštkyňi* koláží proroctví, otevírají *Vyšehrad*,

úvodní ze symfonických básní, „harfy dávných věštců“ na Libušině sídle a pouť je zakončena v útrokách Blaníku, v němž se skrylo vojsko, jež čeká, až bude české zemi nejhůř... Je zjevné, že takováto struktura dlouhodobě konvenovala české společnosti druhé poloviny 19. století. Ta, nespokojena s vlastní současností, se obrací do slavné minulosti, v níž hledá záštitu vlastní existence, přičemž „starobylá proroctví“ slibují neméně slavnou budoucnost (Futtera 2019a: 178). S tím úzce souvisí též obliba kněžny Libuše, která ve finále Smetanovy stejnojmenné opery slibuje Čechům nesmrtelnost (Graus 1969: 842).

Prominentní postavení této literární postavy se otisklo i do kompozice *Starých pověstí českých*. Libuše alespoň okrajově vystupuje rovnou v pěti kapitolách (*O Krokovi a jeho dcerách*; *O Bivoji*; *O Libuši*; *O Přemyslovi*; *Libušina proroctví*). Je tak zjevné, že počet zařazených pověstí se nekryje s počtem kapitol. Zatímco některé kapitoly shrnují více pověstí (např. židovské látky z podkapitoly *Ze Židovského Města*), v případě Libuše je příběh o volbě Přemysla Oráče za knížete rozdělen do dvou samostatných kapitol: *O Libuši* a *O Přemyslovi*.

Samotná kapitola *O Libuši* se tematicky kryje s obsahem *Rukopisu zelenohorského (RŽ)*. Stejně jako ve zlomku se objevují motivy soudní pře, pohanění Libuše jako ženy a výzva k volbě muže-vladaře. Zatímco *RŽ* v této chvíli končí, Jirásek líčení dovádí až k vyslání poselstva za Přemyslem Oráčem do Stadic. Kapitola sama je vnitřně členěna do dvou podobně dlouhých výjevů — Libušina soudu a zasedání sněmu.

Témata a motivy

Tématem kapitoly *O Libuši* je Libušina volba Přemysla Oráče za manžela, jež v následující kapitole ústí v Přemyslův příchod a jeho sňatek s Libuší. V souladu s koncepcí *Starých pověstí českých* jako souboru národních pověstí, jenž z mytologické perspektivy vypráví příběh českých dějin, je však tato soukromá volba podřízena státnickému gestu. V první řadě je vybrán vladař, zakladatel nové dynastie, od níž lze odvozovat českou

státnost. Těto hierarchii odpovídá i Libušina replika k poselstvu, jež má přivést „sobě kníže a mně manžela. Přemysl slove a jeho pokolení bude panovati v celé této zemi, všem plemenům navěky“ (Jirásek 2019: 37).

Dílčí motivy, jež se v této kapitole objevují, je třeba vyložit v kontextu starší kronikářské tradice, z níž Jirásek vycházel, především ale s ohledem na *RŽ*, s nímž se tato kapitola obsahově překrývá.

Motiv Libušina soudu byl poprvé vylíčen již v Kosmově *Kronice Čechů* z počátku 12. století, po „objevení“ *RŽ* roku 1818 se stal námětem řady uměleckých aktualizací. Zlomek posunul vnímání tohoto výjevu směrem k idylizujícím romantickým představám o dávnověku a k důrazu na zobrazení Libuše jako důstojné panovnice. Jak si povšiml Vladimír Macura, do *RŽ* nepronikl „výjev Libuše rozmarň se povalující na poduškách jako u Kosmy nebo na koberci jako u Hájka. Libuše hrdě stojí před účastníky sněmu ‚v belestvuci rize‘, vystoupí dokonce na cosi podobného trůnu“ (Macura 1998: 93). Tento obraz české kněžny Jirásek maximálně zachoval. Rovněž jeho Libuše „v bělostném vínku kol čela seděla soudíc pod košatou lipou na povýšeném stolci kobercem postřeném“ (Jirásek 2019: 33). Naopak příčina soudu — pře sousedů o hranici pozemků — odpovídá líčení u Kosmy a Hájka. V *RŽ* se místo toho přešli bratři o dědictví po otci. Tento příklad ukazuje, jak Jirásek zacházel s dědictvím *RKŽ*: Vědomě se odkláněl od reálií prostředkovaných zlomky, jež by nepůsobily věrohodně, avšak zároveň do textu zakomponoval romantizující představy o české minulosti, jež se s pomocí těchto falz rozšířily.

Vliv *RKŽ* lze doložit i na dalších dvou motivech z kapitoly: na líčení sněmu a volbě Přemysla za knížete. Již osvícenský historik Gelasius Dobner v polovině 18. století vyslovil domněnku o demokratické formě vlády u starých Slovanů, kde měl rozhodnutí přijímat sněm (Kudělka 1964: 40). Tuto představu do důsledků dovedl právě *RŽ*. Zde Libuše dokonce ani nesoudí, pouze řídí hlasování lechů a vladkyň. Ani Jirásek se nemínil představ o domnělé slovanské demokracii vzdát, a proto

soudkyni Libuši, jakou představili středověcí kronikáři, obohatil o sbor kmetů, kterým kněžna „oznámila svůj nález a když kmeti, uváživše mezi sebou při a rozsudek, přisvědčili, ohlásila kněžna, jak nalezla za právo“ (Jirásek 2019: 34).

Konečně pak Libušin výběr Přemysla byl již od Kosmových dob hojně napadán. Křesťanští kronikáři i kritičtí historiografové odmítali volbu knížete jako výsledek úradku bohů a naznačovali, že (historická) Libuše se s Přemyslem dobře znala, ba že s ním udržovala milostný poměr. Takové pochybnosti však ostře kontrastovaly s tendencí české kultury 19. století Libuši patetizovat, ba až zbožšťovat. Není tedy divu, že v *RŽ* „eroticky nutně podbarvená volba Přemysla“ chybí (Macura 1998: 93). Rukopis, stylizovaný jako zlomek rozsáhlejšího textu, krátce před výběrem knížete končí. Jiráskovi pád *RKŽ*, které Libuši garantovaly alespoň jádro historicity, uvolnil ruce. Protože se pohyboval v žánru pověsti, nemusel řešit přítomnost fantastična v látce, ani se vyrovnávat s poměrem historie a fikce. Jeho Libuše mohla i nadále zůstat sošnou „matkou národa“, a to i přes volbu Přemysla, neboť ta již v pověsti není „eroticky podmíněnou“, nýbrž výsledkem působení nadpřirozených sil, jejichž přítomnost je v pověsti přirozená.

Protože z českého státoprávního pohledu dosedá na trůn panovník nové dynastie, ustupuje v pověsti do pozadí otázka volby knížete jako náhrady matriarchátu patriarchátem. Tato interpretace příběhu přitom byla v první polovině 19. století mimořádně atraktivní pro německojazyčné spisovatele, jako byli německý básník Clemens Brentano a rakouský dramatik Franz Grillparzer (Futtera 2019b: 541–543).

Čas a prostor

Ačkoliv jsou *Staré pověsti české* založené na chronologickém vyprávění, jež konfrontuje žánr pověsti s českými dějinami, právě žánr pověsti směřuje vyprávění k historické neurčitosti. Napětí mezi pověstí a historií lze sledovat na výskytu dat

a letopočtů. Ty se ve vlastním textu pověstí objevují zřídka, a to většinou u význačných historických událostí, jako je např. bitva u Chlumce „osmnáctého dne měsíce února léta od narození Páně tisícího stého dvacátého šestého“ (Jirásek 2019: 107). Několikrát se objeví odkazy na události novější doby, které již nereferují k pověsti samé, ale k historické paměti, jež je svázána s místy, o nichž příslušná pověst vypráví. Takto je pověst o Růžovém paloučku dovedena až k roku 1813, kdy krajem „táhli Rusové postupující proti Napoleonu I.“ (Jirásek 2019: 233). Doménou takovýchto historických doplňků jsou však poznámky pod čarou. Jejich počet narůstá zvláště v oddílu *Pověsti doby křesťanské*, které vyprávějí o historických postavách a událostech. Kromě poučení čtenáře tyto doplňky umně vytvářejí bariéru mezi fikčním světem pověstí, jenž je situován do vzdálené minulosti (pomineme-li výše citované novější ohlasy, je nejmladší datovanou událostí poprava Juraje Jánošíka roku 1713), a vlastivědným výkladem, který může tuto bariéru bez obtíží překonat.

V prvním oddílu *Starých pověstí českých* se však Jirásek o absolutní chronologii nepokusil. Bylo to logické, po ztrátě důvěry v *RŽ* byly příběhy o Krokovi a jeho dcerách i o prvních přemyslovských knížatech pokládány za nepodloženou fikci. Pochybnosti o autenticitě těchto příběhů přitom vyslovili již historici sklonku 18. století. Pod vlivem *RŽ* se Libuše do historických výkladů navrátila, byť s výhradami. Název příslušné kapitoly v Palackého *Dějínách* — „Báječné dějiny české“ — naznačoval, že hranice mezi historií a pověstí je křehká. Čím silněji byla po polovině 19. století Libuše vnímána jako mytologická „matka národa“, tím více byla tato postava vyvazována z historického rámce (Futtera 2019b: 552–556). *Staré pověsti české* tedy zařazením pověsti o Libuši do mytologického bezčasí neznamenal zlom, ale pouze dokončení tendence, která byla patrná již v předchozích desetiletích.

Jestliže ambicí *Starých pověstí českých* bylo šíření české národní identity, není překvapující, že mezi dějišti pověstí převládá pražské centrum, respektive panovnické rezidence.

Úvodní oddíl *Starých pověstí českých* je vnitřně spojen postavami mytických vládců, které vypravěč sleduje od Řípu až k Vyšehradu. Právě Vyšehrad, kam se soustředí vladařská moc, je jediným dějištěm pověsti *O Libuši*. Zde se odehrávají soudy, sem jsou svolávány sněmy, zde panuje Libuše, sem povolává „lechy, vladyky a všechn národ“ (Jirásek 2019: 36).

„Hrad ten byl pak slavným a posvátným po všem českém plemeni a pověst o něm šla i do sousedních plemen a dál až do končin cizího jazyka“ (Jirásek 2019: 24). Tato charakteristika Vyšehradu z pověsti *O Krokovi a jeho dcerách* dokládá, že Jirásek akceptoval tento hrad jako mytickou kolébku české státnosti, jakou pod vlivem četby *RŽ* vymodelovala česká obrozenecká společnost. Starší kroniky totiž kladly založení Vyšehradu až do doby po Libušině smrti (Janáčková—Komárek 2019: 286).

Vypravěč

Jaroslava Janáčková s Karlem Komárkem upozornili na přítomnost trojího způsobu vypravěčství, jež se ve *Starých pověstech českých* uplatňuje. Čtenář, jenž čte knihu kontinuálně, se nejprve setká s vypravěčem „v roli slavnostního řečníka, který patetickým tónem povzbuzuje vnímatele k naslouchání byvším dějům, jež zná a které právě převádí z časů, kdy se odehrály, do doby svého vyprávění (a čtenářova čtení)“ (Janáčková—Komárek 2019: 298). Tento vypravěč se objevuje v každém ze tří prologů k jednotlivým oddílům. Tyto pasáže, psané slavnostním tónem, bohatým na básnická vyjádření a rétorické figury, evokují mluvní akt. Vypravěč oslovuje čtenáře jako svého posluchače, jehož vyzývá k součinnosti: „Pojďte a poslyšte pověsti dávných časů“ (Jirásek 2019: 11). Takto inscenovaný vztah vypravěče a modelového čtenáře slouží nejen k zpřítomnění „starých pověstí“, ale současně inscenuje archaický způsob hlasitého předčítání textu či ještě spíše přednesu uměleckého textu básníkem a jeho kolektivní recepce posluchači.

Druhého vypravěče, jenž je přítomen ve vlastním textu pověstí, Janáčková s Komárkem charakterizovali jako

„vypravěče-zprostředkovatele“: „Vyvolává živé a poutavé děje zasazené do jistých časoprostorů, aniž by na sebe upozorňoval“ (Janáčková—Komárek 2019: 298). Tento er-formový vypravěč v chronologickém vyprávění evokuje kronikáře, který pro paměť zaznamenal pozoruhodné příběhy. Současně se však nejedná o imitaci středověkého letopisce, jenž by do textu vstupoval svými glosami, nýbrž o vypravěče výsostně moderního, který svými vstupy slouží vyprávěnému ději a dynamicky, bez zdlouhavých retardačních pauz jej v kratších odstavcích posouvá kupředu.

Pozoruhodná je variabilita vypravěčských postupů, které ovlivňují výslednou formu textů: „Některé pověsti připomínají dobrodružné příběhy s dobrým koncem (O Bivoji, O Křesomyslu a Horymírovi), jiné se blíží povídkám ze života s výraznou psychologickou charakteristikou (Faustův dům, staroměstský orloj)“ (Janáčková—Komárek 2019: 297). Konstatovat můžeme i proměnlivost v kvantitativním zastoupení pásma vypravěče a dialogů. Zatímco kapitoly komponované jako sled kratších pověstí jsou takřka výhradně založeny na vypravěčském hlasu, ve sledované pověsti *O Libuši* Jirásek, poučen vypravěčskými postupy dobrodružné historické prózy, rovnocenně dělí prostor mezi živé dialogy postav, popřípadě rétoricky propracované Libušiny monology, a pásmo vypravěče. Redukovány jsou objektivizující promluvy vševědoucího vypravěče. Úvod pověsti, v níž je představena Libuše jako panovnice a soudkyně, je velmi krátký. Již v polovině prvního odstavce se mění perspektiva vyprávění, jež se zaměří na Libušin soud:

Jako kdysi ke Krokovi, tak chodili také k Libuši zblízka i zdaleka lidé ve svých rozepřích. K její moudrosti se utíkali žádat za nález. A ona spravedlivě soudíc, činila moudrá narovnání mezi odpornými stranami. V ten čas se dva sousedé, oba starostové rodů, svadili o meze a role. Svadili se prudce, potupili, vyčetli si mateř a dědy, až mezi nimi i jejich rody povadla dobrá vůle sousedská do kořene a vybuchelo záští.

(Jirásek 2019: 33)

Konečně třetí z vypravěčských hlasů je „odborný komentátor“, jenž vystupuje v poznámkách pod čarou. „Ten lecjaký detail doplňuje, jiný opět se znalostí dějinných pramenů koriguje; nepatří k času příběhu, ale k času autora a vyznačuje ho znalecká věcnost“ (Janáčková—Komárek 2019: 298). Tento odborník se neomezuje pouze na znalosti historické, doplňuje i údaje zeměpisné (při výuce na gymnáziích zeměpis a dějepis fakticky splývaly) a méně často i lingvistické vysvětlivky archaismů, historismů a dalšího méně obvyklého lexika. Z toho je zjevné, že mezi „vypravěčem-zprostředkovatelem“ a „odborným komentátorem“ se vytváří napětí. „Odborný komentátor“ má právo „vypravěče-zprostředkovatele“ korigovat, činí tak však pouze v poznámkách, do vlastního textu vstoupit nemůže. Tímto rozdvojením je realizována již zmíněná hranice mezi beletristickým žánrem pověsti a vědeckými disciplínami. Poznámky mají vůči vlastnímu textu zcizující efekt, jednak jej odsouvají do „dávna“, jednak zdůrazňují jeho fikcionalitu.

Jak bylo řečeno výše, „odborný komentátor“ je nejčastěji využit v *Pověstech doby křesťanské*, naopak v příbězích z pohanského dávnověku jsou poznámky méně obvyklé. V pověsti *O Libuši* se objevuje pouze jediná — lingvistická — vysvětlivka. Odborník-historik se projeví až v navazujícím textu *O Přemyslovi*, kdy podává výklad připomínek Přemysla Oráče v dějinách Stadice a následně sleduje i historii údajných Přemyslových lýčených střevců (Jirásek 2019: 40—41).

Postavy

Pověst *O Libuši* se řadí mezi historické pověsti, které z mytologické perspektivy sledují české dějiny prostřednictvím postav panovníků. Takové texty dominují v první polovině svazku. Stejně jako v případě kapitol *O Čechovi* či *O Krokovi a jeho dcerách* je hlavním hrdinou (zde hrdinkou) Libuše z titulu vládkyně „kmene Čechů“, již „statní lechové a starostové“ usadili „na kamenný stolec pod košatou lipou, kde otec její, moudrý soudce a vladař, sedával“ (Jirásek 2019: 26). V případě

Pověsti doby křesťanské již české panovníky doprovázejí další, rovněž historicky doložené postavy (např. arcibiskup Arnošt z Pardubic).

Oproti těmto relativně zalidněným sceneriím Jirásek při evokaci mytického dávnověku volí kromě neurčitěho bezčasí také anonymitu jednajících postav. V pověsti *O Libuši* jsou z jednajících postav uvedeny jménem pouze tři Krokovy dcery. Dále se pak v textu hovoří o zesnulém knížeti Krokovi, o Bivoji, jemuž byla věnována předchozí pověst, a o Libuši vyvoleném budoucím manželu Přemyslovi. Mimoto je pak zmíněna ještě modla boha Peruna. Ostatní postavy již vystupují výhradně na základě sociální role. Objevují se zde kmeti, hospodáři, starostové, sousedé, lechové, vladykové, vladař hradu i čeled, zkrátka všechen lid, který tvoří národ. Z kolektivnosti, kdy jak kmeti během soudu, tak i lid na sněmu jedná a hovoří jako jediná jednotka („Porad! Porad!“ vzkřikli a volali všichni jako jedněmi ústy [Jirásek 2019: 37]), vystupuje — kromě Libuše — pouze „starší soused“, hanící ženskou vládu. Tato anonymita podporuje tendenci k mytologizaci českého dávnověku, z něhož se mohla přes hradbou věků uchovat jen jména nejvýznačnějších osob. Toto vstupování do kolektivní paměti je pak v pověsti *O Libuši* přímo inscenováno, když při pohledu na kančí hlavu „jméno Bivojovo vyslovil tu každý s pochvalou nebo v obdivu“ (Jirásek 2019: 36).

Jakým způsobem Jirásek ústrojně navázal na dědictví nekritické adorace českého dávnověku, jaká se zrodila pod vlivem *RKŽ*, lze ilustrovat právě na postavě kněžny Libuše. Roku 1861 v doslovu k dramatu *Libušin soud* Josef Václav Frič ostře zúčtoval se staršími příběhy o Libuši v dílech německy píšících autorů, kteří pocházeli z českých zemí. V jeho očích se jednalo o „českoněmecký škvár“, jenž „nám předvádí Libuši a Vlastu jak házejí své tajné milence z Vyšehradu“ (Frič 1861: 108–109). Z jeho slov je patrné, že zásadně odmítal spojení Libuše s jakýmkoliv potenciálně dehonestujícím kontextem. Jeho ideálem bylo „patetické, znehybnělé vidění české kněžny“ (Macura 1998: 95), která spíše než živého člověka připomíná

sochu, jež v majestátním gestu věští budoucí slávu českého národa. — Obdobně jako ve finále opery Bedřicha Smetany *Libuše* na libreto Josefa Wenziga (paradoxně i to bylo sepsáno německy a Ervínem Špindlerem volně přebásněno do češtiny), jíž bylo otevřeno Národní divadlo (Macura 1998: 89). Oč jiná však byla Libuše, jakou nabídl Alois Jirásek?

Každý stál nehnutě, boje se, aby ani slápnutím nerušil, a hleděl na mladou kněžnu, stojící v jejich čele. Líce se jí zjasnilo u svatém, náhlém nadšení, kterým i zraky jí vzplály. Posvátný strach zavanul družinou a dotkl se srdce všech.

(Jirásek 2019: 43)

Na rozdíl od Friče či Smetany, kteří vytvořili dílo zcela vědomě odkazující na *RKŽ*, Jirásek i bez této autority udržel obraz Libuše jako matky českého státu, jeho vládnoucí dynastie, sídelního města a přeneseně i celého národa. Opustil však již definitivně rovinu historie jako prostor představ o českém dávnověku a v podstatě se vrátil tam, kam Libuši, Přemysla a další hrdiny polomytické prehistorie českého státu situoval již kronikář Kosmas, tedy k „bájnému vyprávění starců“ (Graus 1969: 843), pověsti, jež si neklade nárok na historickou věrnost.

Ačkoliv v jiných případech (např. v postavě krále Svatopluka) Jirásek neváhal jednající postavy nad rámec starší předlohy psychologizovat, jeho Libuše zcela vyhovuje zmiňovanému „patetickému, znehybnělému vidění“. Kněžna se za všech okolností chová jako důstojná vládkyně. I poté, když byla pohaněna, „promluvila k zástupu důstojně, vznešeně, ač se její hlas pohnutím trásl“ (Jirásek 2019: 34). Oproti starším textům, ale i vůči *Pražským pověstem a legendám* Josefa Svátka je sošně důstojná Libuše zbavována lidských vlastností a nahlížena jako nadzemsky dokonalá bytost. Z možných rolí, jaké na sebe postava Libuše v literatuře brala, je zdůrazněna role panovnice (s ní je propojena i role soudkyně), v kapitole *Libušina prorocství* pak i jako věštkyně, zakladatelka Prahy a přemyslovské dynastie. Naopak rozhodným jednáním po svém pohanění

překrývá pozici (slabé) ženy. Redukována je úloha manželky (její manželství je státním zájmem), zcela chybí role milenky, rozvíjená zvláště v německém písemnictví. Mizí i náznaky erotična spojovaného s kněžnou. Nejenže Jirásek na rozdíl od Svátka nezmiňuje pověst o Libušině lázni na vyšehradské skále, odkud prý Libuše shazovala své milence do Vltavy, a za Libušinu lázeň označuje hlubokou tůň pod Vyšehradem, kde kněžna měla potopit zlatou kolébku Karla IV. (Futtera 2019b: 545—547), ale také při líčení svatby Libuše a Přemysla raději sleduje slavicí lid. Nezbyvá tak prostor pro Kosmovy poznámky o svatební noci, skrývané za antickou mytologií, kdy novomanželé „občerstvili se darem Cereřiným a Bakchovým a ostatek noci věnovali Venuši a Hyménovi“ (Kosmas 2011: 40).

Jazyk a styl

Již recenzenti raných vydání *Starých pověstí českých* si všímali archaizujícího jazyka, k němuž Jirásek hojně sahal: „Někde také našli jsme nezvyklá, těžce srozumitelná slova“ (Konečný 1900: 127). Tato stylizace však byla Jiráskovým záměrem, vypravěčským postupem, jenž měl čtenáři evokovat rozdíl mezi jeho současností a „dávnem“. Zároveň však neplatí, že by jazyk *Starých pověstí českých* byl založen výhradně na archaickém výrazu. Kromě něho zde nalezneme obraty soudobého básnického jazyka a rétoriky, ale i výrazy hovorové a expresivní. Tato promyšlená kombinace výrazových prostředků, která však již dnešnímu čtenáři splývá do neurčité masy jazykové zastaralosti, měla za cíl text dynamizovat a činit jej atraktivním pro mladé čtenáře.

Zaměříme-li se nejprve na záměrnou archaizaci jazykového tvaru ve *Starých pověstech českých*, můžeme na prvním místě uvést zastaralé lexikum. Záměrnost jeho výběru byla demonstrována vysvětlením v poznámkách pod čarou. Kromě archaismů (např. „pocitivý“ ve významu „čestný“, jak je vysvětleno v jediné poznámce pod čarou rozebírané pověsti; užití slovesa „slouti“) nalezneme v kapitole *O Libuši* též hojně historismy („lechové“; „vladykové“). Rozšířena je též archaická morfologie, a to zvláště

ve slovesných tvarech („mějtež“; „přibylit“; „zařehce“), méně často pak v adjektivech („lid čeledí“; „duch věští“) a adverbiiích („hlasno“). Nejméně nápadné jsou pak změny v hláskosloví („vojvoda“; „oulehle“).

Naopak běžnými projevy vypravěčského jazyka prózy sklonku 19. století (ovlivněného básnickým výrazem lumírovské generace) jsou v rovině syntaktické rozvitá souvětí s hojnými přechodníkovými konstrukcemi („Ona pak vážně pokynuvši ze stolce promluvila.“) či inverze („duch věští“; „jméno Bivojovo“). V morfologické rovině zmiňme infinitivní zakončení „-ti“ či tvar „jest“. V lexikální rovině pak lze nalézt básnické výrazy, ovlivněné ideálem vysokého stylu lumírovské poezie (např. „kol“).

Zvláště v Libušiných monolozích se objevuje množství rétorických figur, jejichž užití evokuje patos vyjádření. Nejhojněji se uplatňuje opakování, vršení příbuzných slov a řazení synonymních vyjádření či slov podobného významu v podobě rozvitých souvětí či několikanásobných větných členů, které slouží ke gradaci vyjádření, případně je jejich pomocí vyjádřen kontrast. Tak tomu je v následujícím citátu s užitím slovesa „sloužiti“ a jeho bezprostřední negací: „Sloužiti chcete, jak jste nesloužili, a daň dávati po popelici, kuně a plátenku, až vám bude teskno i hořko“ (Jirásek 2019: 36).

V tomtéž Libušině monologu, na nějž reaguje shromážděný zástup, se opakuje obdobný výstavbový princip: Vnitřní kohezi (soudržnost) textu zabezpečuje opakování slovesných tvarů a deverbativ („dosazeného“). Slovesa „oznámiti“ a „poraditi“ se jako ozvěna vrací i v replikách lidu, jenž tímto způsobem demonstruje oddanost Libušinu výroku:

„Volte vojvodu, moudře však a opatrně, neboť snadno je vládce dosadit, ale těžko dosazeného ssaditi. Stojíte-li na své mysli, všechno se vyplní, a žádáte-li si, poradím vám a oznámím jeho jméno i místo!“

„Oznam! Oznam!“

„Porad! Porad!“ vzkřikli a volali všichni jako jedněmi ústy.

(Jirásek 2019: 36—37)

V pásmu vypravěče je pak užito rétorického opakování a vršení dějových, dynamizujících sloves při vyjádření zlomu v tempu vypravování. Následující souvětí graduje s pomocí trojice sloves pohybu, dynamika výjevu je umocněna užitím přirovnání: „Zástupy dříve jako zeď klidně stojící a naslouchající pohnuly se vzrušením a hrnuly se, tlačily ke stolci, jako když před náhlým větrem hrnou se vlny obilným lánem“ (Jirásek 2019: 37).

Snahou o dynamiku vyjádření je motivováno též užití výrazů z odlišných stylových úrovní. To lze v naší kapitole ukázat na hovorovém substantivu „ženská“ v expresivním významu: „Však což nevíme, kdo soudí, že ženská! Ženská dlouhých vlasů, ale krátkého rozumu“ (Jirásek 2019: 34). S tímto negativním zabarvením kontrastuje zacházení s tímto slovem v následující Libušině replice. Citově zabarvená „ženská“ se ocitne v sousedství stylově neutrálního výrazu „žena“ jako součást „důstojné, vznešené“ kněžniny řeči: „Jest tak. Ženská jsem a jako žena se chovám; že vás nesoudím železnou metlou, zdá se vám, že málo rozumím. Je potřeba, abyste měli správce nad ženu přísnějšího“ (Jirásek 2019: 34). Můžeme tedy zcela souhlasit s Janáčkovou a Komárkem v charakteristice Jiráskových uměleckých postupů: „Je si vědom toho, že přitažlivá pro čtenáře jeho doby je rozmanitost a kontrastnost a že jedině tak jeho cyklus nabývá na umělecké ceně“ (Janáčková—Komárek 2019: 297).

Literatura

Dobiáš, Dalibor

2010 „Komentář“, in *Rukopisy královédvorský a zelenohorský* (Brno: Host), s. 187–307

Fránek, Michal

2019 *Alois Jirásek: Lucerna (1905)* (Praha: ÚČL AV ČR)

Frič, Josef Václav

1861 *Libuřin soud* (Geneva: Pfeffer i Puky)

Futtera, Ladislav

2019a „Čechové budou žít, dlouho žít, pro spásu svou a spásu Slavié.‘ Proroctví v kultuře českého osvícenství a romantismu“, in Martin Hrdina — Kateřina Piorecká — Eva Bendová (eds.): *Pochopit vteřinu. Prožívání času v české kultuře 19. století* (Praha: Academia), s. 167–180

2019b „Vsta Libuša s otň zлата stola.‘ Kněžna Libuše v Rukopisech královédvorském a zelenohorském a mimo Rukopisy“, in Dalibor Dobiáš (ed.): *Rukopisy královédvorský a zelenohorský v kultuře a umění* (Praha: Academia), s. 523–560

Graus, František

1969 „Kněžna Libuše — od postavy báje k národnímu symbolu“, *Československý časopis historický*, č. 6, s. 817–844

Janáčková, Jaroslava — Komárek, Karel

2019 „Komentář“, in Alois Jirásek: *Staré pověsti české* (Praha—Brno: Host), s. 281–301

Jaz

2014 *Opráski sčeskí historje 2. Rukovjet' čezkí historje pro inteleguáňi* (Praha: Grada Publishing)

Jirásek, Alois

2005 [1905] *Lucerna* (Praha: Artur)

2019 [1894] *Staré pověsti české* (Praha—Brno: Host)

Konečný, Filip Jan

1900 „Staré pověsti české“, *Obzor*, č. 8, s. 127

Kosmas

2011 *Kronika Čechů* (Praha: Argo)

Kudělka, Milan

1964 *Spor Gelasia Dobnera o Hájkovu kroniku* (Praha: Nakladatelství ČSAV)

Macura, Vladimír

1998 „Sen o Libuři“, in týž: *Český sen* (Praha: NLN), s. 88–96

Machek, Jakub

2017 *Počátky populární kultury v českých zemích. Třetěná média a velkoměstská kultura kolem roku 1900* (Přibram: Pistorius & Olšanská)

Sedláček, August

1972 [1894] *Historické pověsti lidu českého* (Praha: Odeon)

Šámal, Petr — Pavlíček, Tomáš — Barborík, Vladimír — Janáček, Pavel a kol.

2018 *Literární kronika první republiky. Události — díla — souvislosti* (Praha: Academia)

Šidák, Pavel

2013 *Úvod do studia genologie. Teorie literárního žánru a žánrová krajina* (Praha: Akropolis)

O autorovi

Ladislav Futtera je odborným pracovníkem Ústavu pro českou literaturu AV ČR a doktorandem Ústavu germánských studií FF UK. Vyučuje též na Gymnáziu Dr. Josefa Pekaře v Mladé Boleslavi. Zabývá se vztahy české a německé literatury 19. století, mj. na příkladu látek z českého dávnověku. Toto téma zpracoval v monografii *Německá píseň o české Libuši* (2015) a v řadě dílčích studií. Podílel se na kolektivních monografiích *Literární kronika první republiky* (2018) a *Rukopisy královédvorský a zelenohorský v kultuře a umění* (2019). Popularizačně laděné články pravidelně publikuje v časopise *Dějiny a současnost*.

O *České knižnici*

Česká knižnice přináší reprezentativní literární díla vzniklá v českých zemích od počátků našeho písemnictví po současnost. Dlouhodobě koncipovaná ediční řada, která začala vycházet v roce 1997 a dnes již přesáhla hranici sta titulů, usiluje o zpřístupňování odborně připravených, textově spolehlivých a komentovaných vydání.

Od roku 2016 edici společně vydávají Nadační fond Česká knižnice, Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., a nakladatelství Host. Na vydání jednotlivých svazků přispívá Ministerstvo kultury ČR. Redakce pracuje s podporou z programu Strategie AV21, řízeného a financovaného Akademií věd ČR.

HŮST

Staré pověsti české

Alois Jirásek
Staré pověsti české

**Alois
Jirásek**

Alois Jirásek
Staré pověsti české

Ediční příprava: **Karel Komárek**

Komentář: **Jaroslava Janáčková, Karel Komárek**

Počet stran: **318**

Vydání: **v České knižnici druhé**

ISBN **978-80-88183-16-7**

Rok vydání: **2019**

Do knihy s názvem *Staré pověsti české* (poprvé 1894) shrnul Alois Jirásek své osobité interpretace čtyřiatřiceti národních pověstí a pokusil se tak oživit nejen příběhy z českého dávnověku a z dob křesťanských, ale i pražské pověsti či prastaré věštby. Knihu otevírá oddíl bájných vyprávění z české prehistorie od příchodu praotce Čecha až po smrt knížete Hostivíta. Následují pověsti z tradice křesťanské s náměty nejen českými, ale též moravskými, slovenskými a židovskými, jejichž relativně samostatnou součástí je i cyklus O staré Praze. Soubor uzavírá oddíl starobylých proroctví. V roce 2001 byly *Staré pověsti české* vydány v České knižnici poprvé. Nyní se představují v aktualizované reedici. V připojeném komentáři si Jaroslava Janáčková a Karel Komárek kladou otázku po literární genezi díla a zachycují proměny jeho výjimečné recepce.